

BOGANMELDELSER

R. F. Harrod: THE TRADE CYCLE. Clarendon Press, Oxford 1936, 234 Sider.

Det centrale i denne Forfatters Forklaring af Konjunkturbevægelserne er følgende: Skønt Produktionen af Kapitalgoder alene sker af Hensyn til de Konsumgoder (Ydelser), de afkaster, er denne dog ikke proportional med Forbruget, men med dets Tilvæksthastighed. Det følger heraf, at saa snart Tilvæksthastigheden i Forbruget begynder at synke, gaar Produktionen af Kapitalgoder ned; denne Sammenhæng betegner Harrod med Udtrykket »the relation« og anser den for en grundlæggende Kendsgerning i Konjunkturforklaringen. Ganske vist er dette Forhold ikke i sig selv en Forklaring; det maa først paavises, at Forbrugets Stigningshastighed bevæger sig cyklisk. Dette klares paa følgende Maade: Under Konjunkturforløbet sker der en Forskydning i Indkomsterne; under den opadgaaende Gren henimod Profitindtægterne, under den nedadgaaende Gren bort fra Profiten. Da det nu almindelig antages, at der spares en større Andel af Profitindtægter, følger deraf en almindelig Tendens til synkende Tilvæksthastighed i Forbruget, saa snart den stærke Stigning i Arbejdernes Indkomster, der finder Sted, indtil Hovedparten af de arbejdsløse er kommet i Arbejde, er ophørt. Dermed er Nedgangen i Produktionen af Kapitalgoder, der menes at indlede den nedadgaaende Konjunktur, forklaret.

Paa dette Tidspunkt træder et andet Instrument i Funktion og forstærker den nedadgaaende Bevægelse, nemlig hvad Forfatteren efter andre engelske Forfattere kalder »the multiplier«, d. v. s. Forholdet mellem en given Udgift til Investering og den Indkomst, som derved skabes; hvis q er den den Del af Indkomsten, der forbruges, er »the multiplier« $\frac{1}{(1 - q)}$. Heraf følger, at Indkomsten er en Funktion af Investeringen eller Kapitalgodeproduktionen. Naar derfor Investeringen begynder at falde som Følge af Nedgang i Forbrugets Tilvæksthastighed, formindskes Forbruget yderligere som Følge af Indkomstnedgangen, hvilket atter gennem »the relation« virker tilbage paa Investeringen o. s. fr.

Hvorledes kan nu denne Svikmølle bringes til Ophør? Udløser selve Processen Kræfter, der fremkalder et Vendepunkt? Vi har allerede lært en af disse Kræfter at kende. Ligesom den relative Profitstigning under den opadgaaende Konjunktur medførte en aftagende Stigning i Forbruget og derved fremkaldte et Vendepunkt i Investeringens Bevægelsesretning, saaledes vil ogsaa det samme Fænomen bremse Forbrugets Nedgang. Paa et vist Stadium af Depressionen, naar de selvstændige Næringsdrivende i stort Omfang lider Tab, er der Mulighed for, at Nettoopsparingen bliver negativ. Dette Moment kan vel hæmme Nedgangen i Investeringen, men det kan

BOGANMELDELSER

R. F. Harrod: THE TRADE CYCLE. Clarendon Press, Oxford 1936, 234 Sider.

Det centrale i denne Forfatters Forklaring af Konjunkturbevægelserne er følgende: Skønt Produktionen af Kapitalgoder alene sker af Hensyn til de Konsumgoder (Ydelser), de afkaster, er denne dog ikke proportional med Forbruget, men med dets Tilvæksthastighed. Det følger heraf, at saa snart Tilvæksthastigheden i Forbruget begynder at synke, gaar Produktionen af Kapitalgoder ned; denne Sammenhæng betegner Harrod med Udtrykket »the relation« og anser den for en grundlæggende Kendsgerning i Konjunkturforklaringen. Ganske vist er dette Forhold ikke i sig selv en Forklaring; det maa først paavises, at Forbrugets Stigningshastighed bevæger sig cyklisk. Dette klares paa følgende Maade: Under Konjunkturforløbet sker der en Forskydning i Indkomsterne; under den opadgaaende Gren henimod Profitindtægterne, under den nedadgaaende Gren bort fra Profiten. Da det nu almindelig antages, at der spares en større Andel af Profitindtægter, følger deraf en almindelig Tendens til synkende Tilvæksthastighed i Forbruget, saa snart den stærke Stigning i Arbejdernes Indkomster, der finder Sted, indtil Hovedparten af de arbejdsløse er kommet i Arbejde, er ophørt. Dermed er Nedgangen i Produktionen af Kapitalgoder, der menes at indlede den nedadgaaende Konjunktur, forklaret.

Paa dette Tidspunkt træder et andet Instrument i Funktion og forstærker den nedadgaaende Bevægelse, nemlig hvad Forfatteren efter andre engelske Forfattere kalder »the multiplier«, d. v. s. Forholdet mellem en given Udgift til Investering og den Indkomst, som derved skabes; hvis q er den den Del af Indkomsten, der forbruges, er »the multiplier« $\frac{1}{(1 - q)}$. Heraf følger, at Indkomsten er en Funktion af Investeringen eller Kapitalgodeproduktionen. Naar derfor Investeringen begynder at falde som Følge af Nedgang i Forbrugets Tilvæksthastighed, formindskes Forbruget yderligere som Følge af Indkomstnedgangen, hvilket atter gennem »the relation« virker tilbage paa Investeringen o. s. fr.

Hvorledes kan nu denne Svikmølle bringes til Ophør? Udløser selve Processen Kræfter, der fremkalder et Vendepunkt? Vi har allerede lært en af disse Kræfter at kende. Ligesom den relative Profitstigning under den opadgaaende Konjunktur medførte en aftagende Stigning i Forbruget og derved fremkaldte et Vendepunkt i Investeringens Bevægelsesretning, saaledes vil ogsaa det samme Fænomen bremse Forbrugets Nedgang. Paa et vist Stadium af Depressionen, naar de selvstændige Næringsdrivende i stort Omfang lider Tab, er der Mulighed for, at Nettoopsparingen bliver negativ. Dette Moment kan vel hæmme Nedgangen i Investeringen, men det kan

aabenbart ikke forklare Omslaget; for en Stigning i Forbruget kan vanskeligt fremkomme paa denne Maade, og en saadan kræves for via »the relation« at fremkalde en opadgaaende Bevægelse i Investeringen.

Imidlertid introducerer Forfatteren en anden »Determinant«. Han forudsætter, at Depressionen vil fremtvinge en Overgang til, hvad han med et Böhm-Bawersk Udtryk kalder mere kapitalistiske Produktionsmetoder, d. v. s. en større Kapitalindsats pr. Enhed af Produktet. Disse Kræfter tilsammen kan skabe en Forøgelse af Investeringen, og da nu »the multiplier« netop er høj, fremkalder selv en lille Dosis Investering en betydelig Stigning i Indkomsten, der atter forøger Forbruget, og man er nu atter inde i den opadgaaende Gren af Konjunktoren.

Dette er i Hovedtræk Harrods Konjunkturteori. Detaillerne og Terminologien er nye, men selve Grundbetragtningen er gammel. Det er nemlig en Variant af den Underkonsumtionsteori, som har været diskuteret i en eller anden Form, saa længe systematisk økonomisk Tænken har fundet Sted; den er knyttet til Navne som Malthus, Sismondi, Marx, Hobson, Foster & Catchings og sidst J. M. Keynes. Man kan maaske sige til Forfatterens Ros, at hans Version er den mest fuldkomne inden for sin Kategori; den er udarbejdet mere detaljeret og med strengere Logik end dens Forgængere, men den indeholder dog, saa vidt jeg kan se, ikke tilstrækkelige Elementer til at forklare Konjunkturbevægelsernes Eksistens og Forløb.

Forinden jeg paaviser Forudsætningernes Utilstrækkelighed, vil jeg rette et Par kritiske Bemærkninger mod de Forudsætninger og Begreber, Forfatteren opererer med. Forfatteren regner med, at Opsparingskvoten i Begyndelsen af Højkonjunktoren er særlig lille, hvorfor en given Investering fremkalder stor Forøgelse af Indkomsten; men behøver dette at være rigtigt? Kan man ikke lige saa godt ræsonnere, at de arbejdsløse, der kommer i Virksomhed, bruger en væsentlig Del af deres forøgede Indtægt til at afbetale Gæld, og vil ikke det samme være Tilfældet med den store Kategori af selvstændige mindre næringsdrivende: Landmænd, Handlende og Haandværkere; vil de ikke tvinges til at konsolidere deres Stilling, inden de udvider deres Forbrug?

Fremdeles, er der noget i Erfaringen, der tyder paa, at Profitten bliver ved at vokse lige til det Tidspunkt, da Omslaget kommer? Er det ikke snarere — eller dog ofte — saaledes, at Omkostningerne paa et vist sent Tidspunkt i Konjunkturforløbet i Form af Løn- og Renteforhøjelser vokser saaledes, at de forventede Profitmuligheder dekretterer en relativ Nedgang i Investeringen? Er det ikke en temmelig almindelig Regel, at Centralbankerne gennem Kreditindskrænkning netop gennemtvinger Højkonjunkturs Sammenbrud? (jfr. U. S. A. i 1929). Hvor er egentlig Beviset for, at Stigningen i Forbruget aftager mod Højkonjunkturs Slutning? Er der ikke mere, der tyder paa, at den Kurve, der angiver Forbrugets Bevægelse under den opadgaaende Konjunktur, er venstrekrummet lige til den Dag, Højkonjunktoren bryder sammen? Det vil formentlig være saaledes, at mens Driftsherrerne i den opadgaaende Konjunkturs Begyndelse er betænkelige ved at sætte Forbruget op, idet de betragter deres større Indtægter som midlertidige, saa vænnes de efterhaanden til at betragte dem som normale og sætter Levfoden op; Aktieselskaber lægger først hen til Reserver, men forøger senere Dividenden.

Jeg siger ikke, at det er saaledes, for hverken det ene eller det andet kan fastslås med Sikkerhed; dertil er de Størrelser, det drejer sig om, alt for vage og usikre, men jeg siger, at det kan lige saa godt være saaledes. Det er i det hele taget en Fejl ved den Slags Teorier, at de ikke kan verificeres, og at det ene derfor lige saa godt kan hævdes som det andet.

Forfatteren siger (S. 106), at Stigningen i Investeringen og Forbruget under den opadgaaende Konjunktur er saa stærk, at den umuligt kan fortsættes i samme Tempo. Stigningshastigheden i Forbruget maa før eller senere formindskes, og via »Relationen« har man da den nedgaaende Konjunktur, men denne Udtalelse beror paa, at Forfatteren regner med en fast »Gennemsnitsrelation«. Der er imidlertid rigelig Mulighed for Variation. »Relationens« Betydning for Forbindelsen mellem Forbrug og Investering beror paa det paagældende Kapitalgodes Varighed, og der findes alle Kategorier af Varighed. I det Grænsetilfælde, da Varigheden nærmer sig 0, varierer Investeringen direkte som Forbruget. Ligevægten kan derfor opretholdes ved, at der foregaar en Forskydning over mod Forbrug, der flyder af Kapitalgoder med kortere Varighed. En saadan Forskydning vilde utvivlsomt foregaa i et »atomistisk« Samfund, hvor man begyndte med en Depressionstilstand, der efterhaanden gik over til fuld Beskæftigelse, eller en stærkt stigende Befolkning, der gik over til at blive stationær.

Der er altsaa ingen teoretisk Nødvendighed for, at det Fænomen, som Forfatteren kalder »the relation«, skal føre til en Konjunkturedgang. Der maa flere Forudsætninger til, for at Konjunkturbevægelsen skal fremkomme.

En anden Ting, som Forfatteren ganske negligerer, er Reinvesteringsbehovet. Han forudsætter aabenbart dette bestemt ved Division med Amortisationstiden op i Mængden af de paagældende Kapitalgoder, men hvis Bestanden er blevet til under et cyclisk Forløb, kan Reinvesteringen ikke findes paa denne Maade, og den samlede Investering bliver da ikke entydig bestemt af Forbrugets Væksthastighed.

Hvad endelig angaar det, som Forfatteren kalder den 3die dynamiske Determinant, nemlig den paastaaede Overgang til »mere kapitalistiske« Produktionsmetoder i Depressionen, da er det vel sandsynligt, at Depressionen vil fremkalde mere økonomiske Metoder, og at dette er et Moment i Konjunkturuomslaget, men disse behøver ikke at bestaa i større Kapitalanvendelse pr. produceret Enhed; det synes mere sandsynligt, at de bestaar i det modsatte; det afgørende er, at Fortjenstmulighederne øges.

I det hele taget opererer Forfatteren med alt for store og generelle Kategorier, f. Eks. »Kapitalgodeproduktion«, »Konsumgodeproduktion« o. l., ganske uklare og uskarpe Begreber, der næsten med Nødvendighed maa føre til vildledende Resultater og rent logiske Systemer uden Forbindelse med Virkeligheden; der kan formentlig laves lige saa mange Systemer af den Slags, det skal være.

Men lad os se bort fra alt dette, acceptere Forfatterens Forudsætninger og Konstruktioner og saa stille det Spørgsmaal, om disse Forudsætninger er tilstrækkelige til at forklare Konjunkturbevægelserne. Dette Spørgsmaal mener jeg maa besvares benægtende. Lad os tænke os, at Menneskene handlede paa den Maade, at de ikke opgav et givet Erhverv, blot fordi de

ikke derved kunde opnaa visse ganske bestemte Indtægter, men fortsatte Arbejdet, indtil der aabnede sig bedre Indkomstmuligheder for dem i anden Virksomhed. Og lad os da f. Eks. tænke os, at Tilvæksthastigheden i Efter-spørgslen efter Boligydelser var nedadgaaende. I Kraft af »the relation« skulde der nu blive formindsket Investering og dermed Arbejdsløshed i Byggeindustrien. Men hvis de forskellige Bygningshaandværkere, Teglværksfolk og alle andre Erhverv, der leverer Materiale eller Tjenester til Byggeri, handlede efter den lige nævnte Maxime ikke at forlade et givet Erhverv, før man kunde indtræde i et bedre, vilde Byggevirksomheden aabenbart fortsætte blot med den Forandring, at Boligerne vilde blive stillet til Raadighed til en saa lav Pris, at Beskæftigelsen kunde opretholdes. Først efterhaanden, som der aabnede sig Beskæftigelsesmuligheder i andre Erhverv, vilde Byggeindustrien blive indskrænket, og Huslejen atter stige til et Niveau, der sikrede de paagældende Indtægter, der svarede til det normale. Denne Maade at handle paa er den, man forudsætter i den statiske Teori.

Det turde være indlysende, at under saadanne Forudsætninger vil de af Harrod paapegede Fænomener ikke føre til cykliske Svingninger i den økonomiske Aktivitet. Hvis det derimod er saaledes, at en Arbejdergruppe, der bliver ledig, ikke fordi der ikke findes Arbejdsmuligheder andet Steds, men fordi man eventuelt ikke har Viden om disse Muligheder, eller det tager Tid, forinden man kan skaffe sig de fornødne Midler til Flytning, eller at man kun kan arbejde for en ganske bestemt Betaling eller i et ganske bestemt Erhverv, eller at man dog skal være arbejdsløs længe, før man akcepterer ringere Betingelser eller gaar over i andet Erhverv, ja saa bliver der Mulighed for, at Forholdet mellem Tilvæksthastigheden i Forbruget og Investeringen kan faa de af Forfatteren skildrede Følger.

At Forfatteren ikke har indset Nødvendigheden af at medtage disse Forudsætninger, er saa meget mere forbavsende, som han indgaaende paapeger, hvorledes og hvorfor saadanne cykliske Svingninger i den økonomiske Aktivitet ikke opstaar i et Samfund, bestaaende udelukkende af selvstændige Næringsdrivende, der ikke beskæftiger lønnet Arbejdskraft, idet disse vil fortsætte deres Arbejde saa længe, indtil den Tilvækst i Indtægten, de her ved opnaar, forekommer dem mindre værdifuld end den Indsats, de maa gøre for at opnaa den.

Harrod siger et Sted, at det er hans Ambition at skabe en Teori, som ikke forudsætter manglende Forudseenhed, Friktion eller time-lag, idet Forudsætningerne herom efter hans Mening gør det alt for let at forklare disse cykliske Bevægelser i den økonomiske Aktivitet. Han har fuldstændig Ret i, at Introduktionen af Forudsætninger om »økonomisk Friktion«, »time-lag« af varierende Længde, manglende Forudseenhed m. v. gør det særdeles let at forklare saadanne Fænomener som Konjunkturbevægelser, men det lyder ejendommeligt, at en Økonom skulde være saa uøkonomisk at foretrække at naa sine Resultater ad den vanskeligst mulige Vej i Stedet for ad den letteste. Det burde dog i og for sig være en anbefaling for de nævnte Forudsætninger, at man ved deres Hjælp let kommer til et Resultat. Den Omstændighed, at man kan forklare Bevægelser af den Type, som Konjunkturbevægelserne er, ved mange forskellige Forudsætninger om Friktion eller time-lag m. v., er jo blot et Vidnesbyrd om, at enhver Afvigelse fra den statiske Teoris Forudsætninger vil give sig Udslag i Bevægelser af

denne Type. Men den Omstændighed, at det ikke er muligt at forklare disse Bevægelser, uden at man indfører den sidste Art af Forudsætninger, turde være et Vidnesbyrd om, at der ligger en frugtbar Mark for Forskningen ved netop paa Grundlag af Iagttagelserne at studere disse Friktionsfænomener.

Iøvrigt forekommer det mig ørkesløst at ville forklare Aarsagerne til Konjunkturbevægelserne. Konjunkturbevægelserne er en Resultant af et uhyre stort Antal Betingelser, som alle maa være til Stede, for at Konjunkturbevægelserne skal faa netop det Forløb, de i en given Tidsperiode faar. Blandt disse Betingelser kan man efter Tur udnævne hver enkelt til Aarsagen eller udtage nogle Stykker blandt dem og betegne dem som Aarsagerne. I det hele taget beskæftiger Økonomien sig efter min Mening alt for meget med at forklare Fænomenernes Aarsager. Hvorfor ikke begynde med den Kendsgerning, at Konjunkturbevægelserne faktisk findes, og søge saa sikkert som muligt at beskrive, hvorledes de forskellige økonomiske Fænomener forløber indbyrdes under Konjunkturbevægelserne, og at fastslaa de ledsagende andre Omstændigheder, som til enhver Tid maatte have været til Stede. Herved vilde man i hvert Fald opnaa den Fordel, at man tog sit Udgangspunkt i Virkeligheden, i Stedet for at man i Reglen har været tilbøjelig til først nu ud af sin egen Hjerne at konstruere en eller anden Teori og derefter forsøge paa at presse Virkeligheden ind i denne, som det har vist sig, alt for snævre Ramme.

Bogens sidste 75 Sider handler om Midler til Udligning af Konjunkturbevægelserne. Nødvendigheden af at forklare Konjunkturbevægelsernes Aarsager, at opstille en Konjunkturteori, motiveres ofte med, at en saadan er nødvendig for Konjunkturpolitikken. De konjunkturpolitiske Foranstaltninger, Forf. foreslaar, adskiller sig imidlertid ikke fra dem, andre er kommet til ud fra helt andre Konjunkturforklaringer. Depressionen skal bekæmpes ved offentlige Arbejder, fortrinsvis financieret ved Laan, ved almindelige Budgetunderskud, ved Tilskud til Produktionen, evt. Toldbeskyttelse. Statsgælden reduceres i Perioder, hvor dette kan ske uden Nedgang i Beskæftigelsen.

At disse Midler kan bringes i Anvendelse ved Konjunkturudligningen, er næsten alle moderne Økonomer enige om, selv om deres Konjunkturforklaring afviger meget væsentlig fra Harrods. Man behøver heller ikke nogen meget dybsindig Konjunkturteori for at finde ud af, at naar Folk Aar efter Aar gaar ledige i stort Omfang, fordi det ikke betaler sig for private Næringsdrivende at sætte dem i Arbejde, maa Staten, der kan se bort fra Rentabilitetsspørgsmaalet, gøre det. Nærliggende er det ogsaa — uanset om man har en Konjunkturteori — naar hjemlige Virksomheder i en Branche ligger stille, at spærre for Indførslen af den paagældende Vare, indtil normal Beskæftigelse er opnaaet. Heller ikke kræves der særlig Dybsindighed til, naar man ved, at visse Virksomheder gaar i Staa, fordi der mangler en Bagatel i, at det kan betale sig at holde dem i Gang, at finde paa at yde dem det manglende i Tilskud.

At en saadan Fremgangsmaade ofte giver Bagslag og derfor maa anvendes med Omtanke, staar ikke altid klart for dem, der anbefaler den. Forf. nævner nogle af de Komplikationer, der kan opstaa ved Gennemførelsen af den Slags Foranstaltninger, men han gør intet Steds opmærksom paa,

at Forudsætningen for, at de skal kunne iværksættes, i Reglen er en vis Grad af Autonomi for det enkelte Land i den økonomiske Politik, og at dette Autonomi kan komme i Strid med det, der synes at være Basis for Forfatterens Betragtninger, nemlig en i Princippet liberal Samfundsordning.

Et helt andet Spørgsmaal er, om Forf.s politiske Konklusioner er forenelige med *hans* Teori. Det er et Led i denne Teori, at en »shift to profit« er Opgangskonjunktursens nødvendige Følge, og at denne Forskydning i Indkomstfordelingen med Nødvendighed fører til relativ Nedgang i Forbruget, der via »the relation« vælter hele Spillet over Ende. Men hvis man nu ved offentlige Arbejder eller andre af de foreslaaede Foranstaltninger holder Højkonjunktursen gaaende, maa disse Foranstaltninger da ikke blive af permanent Natur, idet Profitten stadig opretholdes paa et Niveau, der betyder et for lille Forbrug. Og da disse Foranstaltninger i Hovedsagen er af den Art, at de ikke kan være permanente, uden at den principielt liberalt Ordning, hvis Bevarelse det hele synes at skulle tjene, bryder sammen, er et saadant Resultat ikke saa heldigt for den paagældende Teori.

Konklusionen af disse Betragtninger skal være den, at den Konjunkturteori, som denne Forfatter har føjet til de mange allerede eksisterende, hverken er værre eller bedre end disse. Dette gælder, hvad enten man betragter dens Værdi som Analyseinstrument eller som politisk Arbejdshypotese. Hver enkelt Konjunkturteori lægger i Reglen Vægt paa et eller andet Fænomen blandt de mange, der betinger det økonomiske Livs Forløb. Denne Forfatter lægger Vægten paa den vigtige Kendsgerning, at hvor det drejer sig om Forbrug af varige Genstandes Ydelser, vil Ændringer give sig voldsomt Udslag i Produktionen af disse varige Goder. Paa Grund af den manglende Bevægelighed inden for det økonomiske Liv, kan dette give Anledning til Forstyrrelser, der under visse Omstændigheder kan styrte et Samfund ud i en Depression eller vende en saadan til en opadgaaende Konjunktur. Det andet Fænomen, Forf. lægger Vægt paa, er den saakaldte »multiplier«. Der tages vist nok af engelske Forfattere noget for haandfast paa dette Fænomen, men givet er det, at er en Bevægelse i en eller anden Retning begyndt, forstærkes den derved, at de, der kommer i Arbejde ved en given Investering, selv gennem deres Forbrug sætter andre i Virksomhed. Det er i sig selv vigtige Fænomener, som utvivlsomt spiller en Rolle til at præge Konjunkturforløbet, men hvorledes de præger Forløbet, beror dog paa den Træghed, hvormed de forskellige Elementer, der indgaar i den økonomiske Sammenhæng, bevæger sig. Dette beror atter bl. a. paa politiske og ideologiske Forhold og varierer derfor i Tidens Løb. Kun Iagttagelse kan vise, hvorledes Forløbet hidtil har været, og danne Grundlag for et Skøn over, hvorledes det ud fra en given Situation vil udvikle sig i den nærmeste Fremtid.

Jørgen Pedersen.

Kirsten Gloerfelt-Tarp m. fl.: KVINDEN I SAMFUNDET. Nyt socialt Bibliotek, Martins Forlag, 1937. 381 Sider.

Denne Bog tilstræber at give en Redegørelse for Kvindernes Arbejde og Virksomhed indenfor alle Omraader af Samfundslivet samt en Fremstilling af de Institutioner, Lovregler og Fordomme, indenfor hvis Rammer denne